

УДК 378.036

<https://doi.org/10.37041/2410-4434-2021-17-7>

Małgorzata Franc,

doktor nauk humanistycznych,

Instytut Nauk Społecznych

Wyższej Szkoły Biznesu i Nauk o Zdrowiu

Adiunkt na Kierunku Pedagogika,

Łódź, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0923-4538>

E-mail: malgorzatafranc@gmail.com

WYCHOWANIE PRZEZ SZTUKĘ JAKO KSZTAŁCENIE ULTURY ESTETYCZNEJ CZŁOWIEKA

Streszczenie. *W artykule zwrócono uwagę na niesymetryczność działań pedagogicznych (nauczycielskich) przedsięwziętych na rzecz wychowania do sztuki i wychowania przez sztukę. Wychowanie do sztuki odnosi się do kształtowania percepcyjnych, przeżyciowych i interpretacyjnych procesów odbiorcy. Głęboki i wnikliwy kontakt z dziełami sztuki wpływa jednocześnie na kształtowanie życiowych zachowań i postaw odbiorcy.*

Wąsko rozumiane wychowanie estetyczne – wychowanie przez sztukę stymuluje postawę twórczą, akcentuje własną ekspresję artystyczną i twórczą, za pomocą której następuje proces kształtowania osobowości i potrzeba obcowania ze sztuką. Celem wychowania przez sztukę staje się sprzyjanie naturalnej, swobodnej, spontanicznej aktywności twórczej, bo ta uaktywnia postawę twórczą – ze stanu potencjalnego, stanu zawieszenia, przenosi ją w stan aktywności, działania, trwania, w stan ruchu.

Sztuka jest więc szczególnym instrumentem wychowawczym. Dzięki temu kształtowana jest estetyczna kultura człowieka, wyrabiany smak estetyczny, kształtowane umiejętności oceny i rozumienia zjawisk estetycznych, formowana osobowość w zakresie moralnym, intelektualnym, emocjonalnym, społecznym. To sztuka inspiruje postawę twórczą, stymuluje dyspozycje twórczych, wyzwala ekspresję i wyobraźnię.

Z tego też względu zaprezentowano przykładowe ćwiczenia plastyczne kształcące wnikliwych, skłonnych do przeżywania, rozumienia,

interpretowania, oceniania odbiorców sztuki. Prezentowane przykładowe ćwiczenia plastyczne odnoszą się do wąsko rozumianego wychowania estetycznego, czyli wychowania do sztuki; odpowiadają metodzie polegającej na wychowaniu i kształceniu odbiorców sztuki; realizują trzy z czterech komponentów postawy otwartego umysłu: wyostrenie sposobu postrzegania, rozszerzenie zakresu doświadczeń, wzbogacanie i pogłębianie wiedzy.

Слова ключеве: *wychowanie przez sztukę, wychowanie do sztuki, wychowanie estetyczne, estetyczna kultura.*

*Малгожата Франц,
кандидат гуманістичних наук,
доцент кафедри педагогіки Інституту соціальних наук
Вищої школи бізнесу і наук про здоров'я в м. Лодзі,
Лодзь, Республіка Польща
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0923-4538>
E-mail: malgorzatafranc@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЛЮДИНИ ЧЕРЕЗ ВИХОВАННЯ МИСТЕЦТВОМ

Анотація. *У статті висвітлюється асиметрія в педагогічній (викладацькій) діяльності щодо мистецького виховання та виховання через мистецтво. Мистецьке виховання передбачає формування процесів сприйняття, досвіду та інтерпретації рецепієнта. Глибокий і проникливий контакт з творами мистецтва також впливає на формування життєвої поведінки та настроїв рецепієнта.*

У вузькому розумінні естетичне виховання – виховання через мистецтво стимулює творче ставлення, підкреслює власне художньо-творче вираження, за допомогою якого відбувається процес формування особистості та потреба спілкування з мистецтвом. Метою виховання через мистецтво є сприяння природної, вільної, спонтанної творчої діяльності, оскільки це активізує творче ставлення – з потенційного стану, стану підвищеності, перетворює в стан активності, дії, у стан руху.

Отже, мистецтво є особливим виховним інструментом. Завдяки цьому формується естетична культура людини, розвива-

ється естетичний смак, формуються навички оцінки та розуміння естетичних явищ, формується особистість, її моральна, інтелектуальна, емоційна та соціальна сфери. Саме мистецтво надихає на творче ставлення, стимулює творчі настрої, викликає самовираження та уяву.

У цьому контексті представлені приклади художніх вправ, що сприяють вихованню реципієнтів розбірливих, здатних переживати, розуміти, інтерпретувати та оцінювати твори мистецтва. Приклади художніх вправ стосуються естетичного виховання у вузькому розумінні, тобто мистецького виховання. Вони реалізують три з чотирьох компонентів відкритого розуму: загострення сприйняття, розширення діапазону досвіду, збагачення та поглиблення знань.

Ключові слова: *виховання через мистецтво, мистецьке виховання, естетичне виховання, естетична культура.*

Wprowadzenie. Wychowanie estetyczne obejmuje zarówno kształtowanie estetycznej kultury człowieka, wyrabianie dobrego smaku, umiejętności oceny i rozumienia zjawisk estetycznych oraz zintegrowany proces kształtowania osobowości człowieka dzięki stymulującemu oddziaływaniu sztuki, inspirowania postaw i dyspozycji twórczych. Wąsko rozumiane wychowanie estetyczne – „wychowanie przez sztukę” stymuluje postawę twórczą, akcentuje własną ekspresję artystyczną i twórczą, za pomocą której następuje proces kształtowania osobowości i potrzeba obcowania ze sztuką. „Wychowanie do sztuki” odnosi się do kształtowania percepcyjnych, przeżyciowych i interpretacyjnych procesów odbiorcy. Głęboki i wnikliwy kontakt z dziełami sztuki wpływa jednocześnie na kształtowanie życiowych zachowań i postaw odbiorcy. W kontakcie ze sztuką kształtuje się wrażliwość estetyczna i smak estetyczny odbiorcy. Smak estetyczny, w przeciwieństwie do wrażliwości estetycznej, uwarunkowany jest kulturowo i historycznie – jest własnością odbiorcy nabytą w związku z przebywaniem w określonym kręgu kulturowym i ze świadomym preferowaniem określonych struktur i jakości estetycznych.

Analiza krajowych i zagranicznych źródeł naukowych pokazuje, że teoria twórczości zgromadziła znaczne doświadczenie, które może być podstawą przygotowania do kształtowania estetycznej kultury człowieka. Problem analizy podejmowali uczeni, m.in.: C. Clero, R. Gloton, M. Gołaszewska, H. Muszyński, S. Szuman, S. Szuman, I.

Wojnar. Wrażliwość estetyczna, smak estetyczny, kultura osobista odbiorcy rodzi postawę estetyczną. Jest to z jednej strony postawa oczekiwania, iż pojawią się w odbiorcy określone doznania, z drugiej strony – postawa gotowości poddania się oddziaływaniu sztuki dla wydobycia i zaktualizowania jej wartości estetycznych [3]. Nabycie postawy estetycznej – postawy gotowości i oczekiwania – daje odbiorcy możliwość swoistego przeżycia dzieła sztuki, swoistego doświadczenia sztuki i tworców natury. Dzięki przeżyciom estetycznym dociera on do estetycznych wartości tkwiących w owych przedmiotach sztuki i natury. Dzięki przeżyciom estetycznym odbiorca sam staje się podmiotem estetycznym angażując pewne stany swojej osobowości w odbiór dzieła, dopuszczając pewne zmiany w swojej świadomości na skutek kontaktu z dziełem sztuki.

Wychowanie estetyczne w dążeniu do pełnego poszerzenia kultury osobistej człowieka łączy się z kulturą estetyczną. Kultura estetyczna obejmuje krąg zjawisk związanych ze sztuką, jej rozumieniem i przeżywaniem, z pięknem i twórczością z jednej strony, z drugiej – uwzględniając aspekt społeczny – określa styl, jakość, poziom, aspiracje określonych zbiorowości [4].

Mając na uwadze powyższe, to jest: kształtowanie wrażliwego, głęboko percypującego, rozumiejącego i przeżywającego utwory estetyczne odbiorcę sztuki oraz formowanie w nim wrażliwości estetycznej, smaku estetycznego, postawy estetycznej i – w efekcie – kultury estetycznej zaprezentowano przykładowe ćwiczenia plastyczne z zakresu: „wyostrzenie sposobu postrzegania”, „rozszerzenie zakresu doświadczeń”, „wzbogacanie i pogłębianie wiedzy”.

W artykule zrealizowano cele:

- teoretyczny – opisując i wyjaśniając zakres „wychowania do sztuki” i „wychowania przez sztukę” w kontekście „postawy twórczej” i „postawy otwartego umysłu”;
- poznawczy – zwracając uwagę na niesymetryczność działań pedagogicznych (nauczycielskich) przedsięwziętych na rzecz „wychowania do sztuki” i „wychowania przez sztukę”;
- praktyczny – prezentując przykładowe ćwiczenia plastyczne odnoszące się do trzech z czterech komponentów „postawy otwartego umysłu”, to jest: „wyostrzenie sposobu postrzegania”, „rozszerzenie zakresu doświadczeń”, „wzbogacanie i pogłębianie wiedzy”, należących do „wychowania do sztuki”.

Powyższe cele zrealizowano wykorzystując metody: obserwację bezpośrednią w środowisku (lekcje plastyki w szkole podstawowej, zajęcia plastyczne, twórcze, artystyczne pozalekcyjne) oraz analizę dokumentów (konspekty lekcji plastyki, scenariusze zajęć plastycznych, twórczych, artystycznych).

Wyniki badania. Wychowanie do sztuki i przez sztukę. Obecność sztuki w jej nieprzebrany bogactwie stwarza szansę kształtowania osobowości człowieka w różnych aspektach jego funkcjonowania, poczynając od wzbogacenia najprostszych procesów psychicznych, a skończywszy na wielowymiarowości płaszczyzn jego jestestwa.

„Sztuka wyostrza postrzeganie, wzbogaca pamięć, dostarcza wiedzy o świecie, o człowieku, kulturze, naturze. Kształtuje intelekt, ale i władze intuicyjne. Zwiększa się poziom rozumienia, doświadczania świata i człowieka w przedmiocie estetycznym. Wzbogaca się repertuar przeżyć estetycznych i wartości nadestetycznych. Ale i dyscyplinuje do odkrywania własnych możliwości twórczych i do podejmowania własnej aktywności twórczej. Uprawianie sztuki jest bodaj najlepszą drogą kształtowania się samodzielnej postawy względem świata, chronieniem się przed umysłową stabilizacją, przed umysłowym skostnieniem. Człowiek tworzący współtworzy siebie. Sublimuje w ten sposób własną potrzebę wypowiedzania się, zabiera głos w dyskusji. I nie jest szczególnie ważne jaki poziom sztuka jego własna posiada, a fakt, że zamiłowaniu swemu poświęca czas, tym samym zyskując wytchnienie po pracy, urozmaicenie w jednostajnych zajęciach codziennych, odprężenie organizmu, odświeżenie psychiki, podtrzymanie energii do życia i pracy zawodowej, co ze społecznego punktu widzenia jest pożyteczne, a psychologicznego po prostu zdrowe” [5].

Sztuka, jako istotny element kultury, pojmowana jako dzieła stworzone przez człowieka potwierdzające jego możliwości twórcze oraz jako ekspresyjna aktywność człowieka, stanowi szczególny „instrument wychowawczy”. Na tyle szczególny, zarazem delikatny a niezwykle znaczący, że stał się podstawą koncepcji wychowania człowieka. „Wychowanie estetyczne – to równocześnie proces kształtowania estetycznej kultury człowieka, wyrabianie dobrego smaku, umiejętności oceny i rozumienia zjawisk estetycznych, proces kształtowania osobowości, w zakresie moralnym i intelektualnym, oczywiście w swoisty sposób. Wychowanie estetyczne to także inspirowanie postaw i dyspozycji twórczych, właściwych przecież każdej jednostce,

wyzwalanie ekspresji i wyobraźni, tak bardzo potrzebnych współczesnemu człowiekowi” [3, s. 10-11]. Wychowanie estetyczne stanowi ogniwo takiej koncepcji wychowania człowieka, dla której instancją są różne dziedziny cywilizacji, tworzonej przez ludzi, obiektywny społeczno-kulturalny świat ludzkiej cywilizacji, a sztuka – to oczywiście jeden z podstawowych elementów tego świata [10].

W węższym rozumieniu wychowanie estetyczne odnosi się do kształtowania percepcyjnych, przeżyciowych i interpretacyjnych procesów odbiorcy. Głęboki i wnikliwy kontakt z dziełami sztuki wpływa jednocześnie na kształtowanie życiowych zachowań i postaw odbiorcy. „Jedynie poprzez skupione, żywo zainteresowane, czynne a zarazem dziełu sztuki uległe, przez dostatecznie wyraźne i pełne, a przejmujące nas, estetycznie wrażliwe i możliwie wyczerpujące aktualne zareagowanie na dane indywidualne dzieło sztuki – potrafimy ogarnąć i uobecnić siebie i przeżyć jego artystyczną zawartość, jego treść oraz strukturę i kompozycję. Ślad, który ono w nas sobie utworowało i pozostawiło, jest jednak trwałe, chociaż zwykle już bledy i mało konkretny w porównaniu z żywym percepcowaniem dzieła. Ale zaistnienie owego trwałego śladu warunkuje dwa inne następstwa, którymi są: budzenie się w nas stopniowo coraz szerszego zainteresowania sztuką, czyli wytworzenie tzw. zapotrzebowania na sztukę, oraz ugruntowanie się w nas tego osobistego stosunku do sztuki, który nazywam „miłością i szacunkiem do sztuki”; po drugie ukierunkowanie przez obcowanie ze sztuką i pogłębianie naszej postawy życiowej i naszego poglądu na świat, rozeznania się w tym, co w człowieku jest dobre albo złe, a – być może – również w naszym dobrym lub niedobrym zachowaniu się i postępowaniu w życiu” [8].

Wychowanie estetyczne w tym węższym sensie jako kształcenie kultury estetycznej człowieka, wrażliwości na sztukę przyjęło nazwę „wychowania do sztuki”.

W „wychowaniu do sztuki” akcent pada na prezentowanie przedmiotów, zjawisk, faktów i problemów artystycznych, zainteresowanie nimi wychowanków, przeżywanie, doświadczenie, rozumienie, interpretowanie dzieł sztuki i tym sposobem zachęcenie wychowanków do dalszych kontaktów z wszelkimi wyrazami sztuki, wzbogacanie, pogłębianie ich życia duchowego i aktywizowanie ich postaw i dyspozycji twórczych.

W wychowaniu do sztuki nie mówi się o znawstwie sztuki (choć S. Szuman zalecał zapoznanie wychowanków ze specyfiką języka szt-

uki), nie mówi się też o nauce konkretnych umiejętności manualnych, np. nauce rysunku, gry na instrumencie, choć tego rodzaju aktywność wspiera ogólne cele wychowania estetycznego. W wychowaniu do sztuki mówi się o doświadczaniu zmysłowym sztuki, o przeżywaniu i rozumieniu sztuki, o integrowaniu się z dziełem i współtworzeniu dzieła sztuki. Spontaniczne, aktywne uczestnictwo w sztuce, któremu sprzyjają zjawiska sztuki współczesnej, często określane mianem „sztuki otwartej”, dzieła „otwartego” – gry dramatyczne, działania parateatralne, happeningi – dają początek swobodnej grze sił psychicznych człowieka, jego wyobraźni. Zespół aktów kreacyjnych odwołujących się do nieustannej aktywności widza, słuchacza, aktywnej roli ich wyobraźni sprowadzają się raczej do tworzenia dzieł „chwili”, dzieł ulotnych, aniżeli trwałych i statycznych. Sens tak przeżytej i współtworzonej sztuki bliski jest ludycznej spontaniczności charakterystycznej dla zabawy i twórczej ekspresji dziecka. Te procesy (wraz z artystyczną aktywnością twórczą – wychowaniem przez sztukę) są nosicielem wszechstronnego rozwoju dziecka. „Byłoby ideałem, gdyby rozwój dziecka dokonał się w świecie współczesnym, przekształconym przez człowieka, w świecie harmonijnym, estetycznym, przyjemnym..., to znaczy w warunkach, gdy dziecko byłoby otoczone przedmiotami i zabawkami odpowiednimi dla jego poziomu, przeznaczonymi dla rozwoju jego osobowości i zapewniającymi jego kształcenie; kolory i formy nie byłyby uzależnione od mody czy sytuacji rynkowej, ale wystudiowane specjalnie w wyniku działalności naukowców i artystów. (...) Jest prawdą, że estetyka przemysłowa powoli przenika w nasze życie pod postacią licznych przedmiotów codziennego użytku, ale wśród produktów przeznaczonych dla społeczeństwa przemysłowego typu konsumpcyjnego, większość przedmiotów jest ohydna. Oryginalne wytwory rzemieślnicze, często zasługujące na uznanie, sprawiają wrażenie dzieł sztuki w tym śmietniku. Pseudowybór pozostawiony konsumentom ma na celu jedynie zorganizowanie jeszcze szerszej konsumpcji, producenci zarzucają więc rynek przedmiotami, których wartość estetyczna jest co najmniej wątpliwa. (...) Zależnie od środowiska dziecko od momentu swego przybycia na świat poddane jest temu zjawisku maltuzjanizmu w dziedzinie sztuki, w życiu codziennym. Brak kryteriów wyboru, obfitość i bogactwo przedmiotów wytwarzają zamieszanie już od chwili, gdy oczy otwierają się na świat” [2, s. 134-135].

Procesy dokonujące się w ramach wychowania do sztuki wpływają na wszechstronny rozwój dziecka, pośredniczą we wzbogacaniu jego osobowości, wspomagają też kształtowanie kultury estetycznej i wyrażanie dobrego smaku.

Język pedagogiczny uwzględnia jeszcze inny termin – „wychowanie przez sztukę”. O ile dla wychowania estetycznego (jako wychowania do sztuki) zarezerwujemy jego węższy zakres, to wychowanie przez sztukę odnosić się będzie do rozwijania, wzbogacania, pogłębiania osobowości człowieka za sprawą oddziaływania sztuki. Wychowanie przez sztukę to znaczy kształtowanie dzięki bogactwu sztuki swoistych postaw moralnych człowieka, jego stosunku do świata, do innych ludzi i do siebie samego, pobudzanie jego dyspozycji twórczych i wyobraźni. Wychowanie przez sztukę, wykraczając poza tradycyjny, wąski zakres wychowania estetycznego, obejmuje kształtowanie całego człowieka w tych kategoriach postaw i przeżyć, które w świat ludzkiej cywilizacji wprowadza sztuka.

Wychowanie przez sztukę nastawione jest na formowanie człowieka wszechstronnego poprzez jego własną aktywność twórczą. Aktywność twórcza może przybrać różnorodne formy: odkrycia, inwencji, twórczości. Niezależnie od tego, czy odkrywany jest fakt, który już istniał, ale był nieznan, ukryty, czy powoływane jest do istnienia coś, czego nigdy przedtem nie było, jest to proces niezwykle złożony – konieczne jest bowiem spełnienie pewnych warunków „zewnętrznych” i jednocześnie „wewnętrznych”.

Aktywność twórcza dokonuje się w sytuacji wolności, porozumienia i przy akceptacji środowiska. „Aktywność twórcza może być w pełni realizowana wyłącznie w nastroju otwartym i swobodnym, niezależnie od zewnętrznego przymusu natury materialnej czy moralnej. (...) Po to, by tworzyć potrzebne jest minimum niezależności materialnej, ponieważ konieczne jest czas na poszukiwania, swoboda umysłu, która je warunkuje, i środki materialne, dzięki którym można działać” [2, s. 39]. Aktywność twórcza może się w pełni urzeczywistnić w otwartym i swobodnym klimacie porozumienia z drugim człowiekiem. „Jest konieczne, (sygnalizował C. Rogers), abyśmy byli przedmiotem oceny ze strony innych w sposób «nieuwarunkowany», po to, by nasza własna osobowość mogła rozwijać się zgodnie z właściwymi jej tendencjami. (...) Oznacz to, że rola drugiego człowieka jest podstawowa dla rozwoju osobowości. Również i w tym celu, by dopomóc drugiemu człowiekowi w wyzwoleniu samego siebie, w poznaniu sie-

bie samego, należy najpierw akceptować go takim, jakim on jest, bez sądzenia go i bez aprobaty, nie identyfikując się z nim, ale uznając go w sposób który Rogers określa jako «rozumienie empatyczne». Tak więc, dzięki pozytywnemu układowi wzajemnego stosunku, nie będącego nigdy stosunkiem z góry kierowanym, jednostka poznaje swoje własne uczucia i staje się zdolna do wyrażania ich. Organizuje swoje życie już nie według zasad ogólnych czy zgodnie z tradycją, ale w myśl swoich doświadczeń przeżywanych w sposób bezpośredni” [tamże, s. 44-45]. Aktywność twórcza ma charakter indywidualny, niemniej środowisko pełni dla tej aktywności rolę stymulującą – stymulujące środowisko to środowisko bogate, inspirujące wrażliwość i wyobraźnię jednostki.

Aktywność twórcza „wymusza” na jednostce podjęcie określonego wysiłku, który równoważny jest z uruchomieniem pewnych funkcji psychicznych i operacji intelektualnych. Owe funkcje psychiczne i operacje intelektualne stanowią współczynnik wewnętrzny aktywności twórczej. Czynnikiem psychicznymi są motywacja do pracy twórczej i emocje jej towarzyszące; temperament jednostki i jej indywidualny sposób ekspresji, doświadczenia nabyte przez jednostkę i swoisty dla niej sposób doświadczania rzeczywistości, spostrzegawczość i umiejętność prowadzenia obserwacji, wrażliwość i wyobraźnia.

Wychowanie do sztuki i wychowanie przez sztukę są równie ważne. Wspominali o tym i O. Declory, urozmaicając swój program o propozycje kontaktu wychowanka z dziełami sztuki w muzeum, i M. Mortkowiczowa, kreśląc reformę wychowania estetyczno-moralnego poszerzoną o zagadnienia dotyczące rysunku, malarstwa. Wskazywali na to i E. Key, i H. Rowid, sytuując swoje ośrodki w otoczeniu przyrodniczym. Doniosłość wychowania do sztuki podkreślali G. Kerschensteiner, B. Nawroczyński, S. Suchodolski, mówiąc że dobra kultury – zarówno te, w których tkwią wartości subiektywne, jak i te, w których zawarte są wartości o znaczeniu obiektywnym, stają się budulcem osobowości wychowanka i jego postawy względem rzeczywistości teraźniejszej i przyszłej. E. Durkheim precyzował, iż dzieło wychowania nie ogranicza się do rozwinięcia organizmu indywidualnego w kierunku przez jego naturę oznaczonym ani do wydobywania zdolności utajonych – ono stwarza w człowieku istotę nową. Gdyby człowiekowi odebrano to, co społeczne, a więc i dobra kultury w nim nawarstwione a kształtowane przez pokolenia, stało by się zwierzęciem. Właściwość twórcza wychowania tkwi więc również w wychow-

aniu jednostki do sztuki, do kultury. S. Suchodolski tłumaczył, iż nie wystarczy wychowania ujmować jako opiekę nad biologiczno-psychologicznym rozwojem jednostki, nie wystarczy też ujmować wychowania jako przygotowania jednostki do pełnego członkostwa w różnorodnych grupach społecznych – choć to ujęcie uwzględnia pewną postać wymagań stawianych przez świat obiektywny. Wychowanie należy ująć jako minimalne kształcenie osobowości jednostki na wiecznych dobrach kultury – tylko ta jednostka ma bowiem szansę reprezentować postawę pojednania człowieka i cywilizacji.

Brak wychowania estetycznego w zakresie wychowania do sztuki i przez sztukę spowodował – jak piszą R. Gloton i C. Clero – że z jednej strony „większa część publiczności utrzymała swoje «postawy» dziecinne: upodobanie do żywych kolorów, wrażliwość na ludową poezję i przedmioty nasycone czułościowością (mały kotek, chatka w śniegu...), z drugiej strony społeczeństwo przemysłowe kieruje się «gustami» za pomocą olbrzymich środków, jakimi dysponuje (za pośrednictwem reklamy), zalecając nie tylko wytwory o wartości artystycznej, ale również i inne, znacznie bardziej liczne, gdzie oryginalność za wszelką cenę i kryteria ekonomiczne zajmują miejsce wartości estetycznej” [2, s. 135].

W praktyce wychowania estetycznego dzieci i młodzieży, jak też ludzi dorosłych, znajdują zastosowanie dwie różne metody [7, s. 97]. Pierwsza z nich polega na wychowaniu i kształceniu odbiorców sztuki. Odbiorca musi wykazać się wnikliwym, głębokim percypowaniem, rozumieniem i przeżywaniem utworów estetycznych. Ważne są procesy poznawcze wzbogacone uczuciami i wyobraźnią – „jeśli zaufamy nadmiernie siłom intelektu – napisał H. Read – i nie docenimy siły ludzkiej wyobraźni, staniemy się świadkami triumfu zła” – ale równocześnie ważne są siły intelektualne, bo z kolei same uczucia i wyobraźnia podczas odbioru mogą okazać się zbyt kapryśne i przypadkowe. Dzięki temu odbiorca staje się zdolnym odnosić się do sztuki z szacunkiem i świadomym przeżywania wartości mediujących w sztuce.

Druga z metod polega na pobudzaniu, pielęgnowaniu i rozwijaniu twórczej aktywności wychowanków. Aktywność może być inicjowana i kierowana, ale i samorodna i swobodna. „Jak wiadomo, już małe dzieci lubią śpiewać, tańczyć, opowiadać o prawdziwych lub zmyślonych zdarzeniach, odgrywać jakąś rolę we wspólnej zabawie o tematycznym wątku – a szczególnie lubią rysować i malować. W tym wszystkim znajdują wielką przyjemność i satysfakcję, a chociaż

oczywiście również odtwarzają i naśladują w tym dorosłych, to jednak ujawnia się tu bardzo wyraźnie także ich własna pomysłowa i twórcza inwencja, a to, co czynią i tworzą, ma swoiste piękno i czar samorodnej, naiwnej, ale szczerzej swobodnej twórczości. Wiadomo, że i młodzież angażuje się jakoś w próbach twórczości własnej, nie porzestając na oglądaniu, słuchaniu lub czytaniu z upodobaniem dzieł stworzonych przez wybitnych artystów. Utwory te raczej pobudzają młodzież do wypróbowania własnych możliwości twórczych w rozmaitych dziedzinach i gałęziach sztuki. To samo można stwierdzić odnośnie ludzi dorosłych, którzy – mimo że są dojrzały i zajęci określoną pracą zawodową – pragną jednak w charakterze artystów dyletantów również sami tworzyć, a nie tylko korzystać ze sztuki jako odbiorcy” [tamże, s. 144].

Zdaniem S. Szumana „W wychowaniu estetycznym właściwe i niezbędne jest równoległe stosowanie obu wspomnianych metod (...)” [8, s. 145]. Pogląd ten podziela i H. Muszyński [6]. „Tak więc, proces wychowania estetycznego nie jest niczym innym, jak zorganizowanym sposobem umożliwiania wychowankowi systematycznego kontaktu ze sztuką. Kontakt ten może mieć charakter kreatywny (twórczość estetyczna wychowanków) oraz recepcyjny (odbiór dzieł sztuki), zawsze jednak musi wyzwać aktywność wychowanków. Należy zwłaszcza podkreślić, że także recepcja dzieł sztuki może i powinna mieć charakter aktywny. Chodzi tu oczywiście o aktywność głównie wewnętrzną, a więc o czynności intelektualne oraz przeżycia wychowanków” [tamże, s. 216-217].

Postawa otwartego umysłu. Celem wychowania estetycznego (a jednocześnie jego efektem) jest osiągnięcie przez wychowanka postawy otwartego umysłu. Postawa otwartego umysłu jednym ze swych składników czyni postawę twórczą. N. Sillamy postawę twórczą określa jako dyspozycję do tworzenia, która w stanie potencjalnym istnieje u wszystkich ludzi i każdym wieku, uzależnioną od środka społeczno-kulturalnego [2, s. 47]. Postawę twórczą charakteryzuje:

1) pogłębiona wrażliwość, polegająca na umiejętności przetwarzania i sublimowania wrażeń odbieranych ze świata i za pośrednictwem zmysłów,

2) umiejętność zajmowania postawy gotowości, a także związana z tym umiejętność kojarzenia różnych idei z jednym i tym samym przedmiotem,

3) psychiczna mobilność – zdolność do szybkiego przystosowania się do nowych sytuacji,

4) oryginalność indywidualnej ekspresji,

5) zdolność dokonywania takich operacji myślowych, które pozwalałyby na zmienne użytkowanie jednego i tego samego materiału,

6) myślenie abstrakcyjne, polegające na umiejętności dostrzegania interesujących szczegółów w najbardziej codziennym otoczeniu, równocześnie związane ze zdolnością wnikania w istotę różnorodnych doświadczeń,

7) zdolność do syntezy – umiejętność zebrania różnych przedmiotów czy różnych części jednego przedmiotu po to, aby nadać im nowe znaczenie,

8) zdolność sprawnego organizowania, czyli przekształcania danych przypadkowych w harmonijną jedność, opartą na integracji myśli, uczucia i spostrzeżenia [11, s. 26].

Owych cech postawy twórczej doszukali się jednocześnie V. Lowenfeld i J. P. Guilford, choć poszukiwania były prowadzone przez obu badaczy niezależnie – V. Lowenfeld poszukiwał kryteriów postawy twórczej w dziedzinie sztuki, J. P. Guilford w dziedzinie nauki. „Cenne jest przede wszystkim odkrycie ośmiu wymiernych cech, dzięki którym można odróżnić jednostki twórcze od tych, które są mniej twórcze lub wcale nie przejawiają możliwości twórczych, następnie zaś stwierdzenie, że siły twórcze w dziedzinie sztuki są podporządkowane tym samym zasadom, co w dziedzinie nauki. V. Lowenfeld dodaje, że jest to szczególnie istotna kwestia z wychowawczego punktu widzenia, ponieważ dziś wiemy już, że rozwijanie sił twórczych w dziedzinie sztuki jest równocześnie rozwijaniem twórczych sił w dziedzinie nauki i w ogóle w całej istocie ludzkiej” [2, s. 51]. Wrażliwość na świat, płynność, mobilność myślenia, osobista oryginalność, zdolność do przeobrażania rzeczy, do analizy i syntezy do organizacji koherentnej, to cechy postawy twórczej – potencjalnej dyspozycji do tworzenia. Urzeczywistnienie „potencjalnej” postawy twórczej dokonuje się przez aktywność twórczą. Celem wychowania – wychowania przez sztukę – staje się sprzyjanie naturalnej, swobodnej, spontanicznej aktywności twórczej, bo ta „uaktywnia” postawę twórczą – ze stanu potencjalnego, stanu „zawieszenia”, przenosi ją w stan aktywności, działania, trwania, w stan ruchu.

Pozostałymi składnikami postawy otwartego umysłu są:

➤ wyostrzenie sposobu postrzegania,

- rozszerzenie zakresu doświadczeń,
- wzbogacanie i pogłębianie wiedzy [9].

Wyostrenie sposobu postrzegania wiedzy przez czujną i wrażliwą obserwację, oglądanie dzieł. To zaś zapośredniczy spostrzeganiu i odkryciu wszystkich jego detali. „Dobre widzenie detali i ich kompozycji wymaga umiejętności percepcji, opartej na wyostrojonej uwadze w spostrzegawczości ukształtowanej dzięki wielokrotnemu oglądaniu różnych dzieł i ich możliwie głębokiej i wielostronicowej analizie. (...) Dla pełniejszej i bardziej wszechstronnej percepcji, bardzo ważne jest odkrycie głębszego sensu i intencji dzieła, jego swoistej filozofii, tak często przecież ukrytej pod pozorami i detalami, na pierwszy rzut oka pozbawionymi jakiegokolwiek znaczenia” [9, s. 295-296]. Wyostrojona i wysubtelniona percepcja dzieł sztuki wpływa na sposoby postrzegania otaczających człowieka przedmiotów i zjawisk, na sposoby ujmowania ich wyglądu i funkcji.

„Rozszerzenie zakresu doświadczeń” wiąże się ze sposobem zdobywania i przeżywania nowych doświadczeń. „Dotyczy zarówno stosunku do samego siebie, momentu odkrycia własnej indywidualności, własnego życia psychicznego, a także stosunku do świata, odkrycia rzeczywistości zewnętrznej, rozumienia innych ludzi, nawiązywania z nimi kontaktu” [tamże, s. 292]. Rozszerzeniu zakresu doświadczeń sprzyjają częste kontakty ze sztuką, przeżywania ich wartości estetycznej ukazującej się w formie, treści i ekspresji dzieła. Na te walory sztuki zwracali uwagę w swych koncepcjach wychowawczych A. Munro, M. Dufrenne i J. Dewey.

„Najwcześniejsze, podstawowe zainteresowanie sztuką kojarzy się z naturalną już w wieku dziecięcym potrzebą zaspokajania ciekawości świata. Zainteresowanie to, jakkolwiek rozszerzone, zwielokrotnione i pogłębione wraz z wiekiem, trwa niemal przez całe życie i w znacznej mierze decyduje o atrakcyjności sztuki dla człowieka” [tamże, s. 307]. Wzbogacanie wiedzy jest zabiegiem poznawczym, łączy się z intelektualnym docieraniem, analizowaniem różnych stron dzieła sztuki. Budzi się w ten sposób zainteresowanie światem, pasja poznawcza i potrzeba poszukiwań nowych treści.

Postawa twórcza w perspektywie postawy otwartego umysłu różni się od pozostałych czynników postawy otwartego umysłu źródłami teoretycznymi i doświadczeniami praktycznymi. Postawa twórcza może być inicjowana poprzez własną ekspresję i działalność artystyczną. Ekspresja artystyczna pozwala jednostce na lepsze wypowiedanie

samej siebie, na odnajdywanie wiary we własne siły, na lepsze uświadamianie sobie własnej odrębności i własnej indywidualności, a jak wykazał V. Lowenfeld stanowi podstawę procesu formowania się osobowości. Praktyczna aktywność artystyczna może ułatwić jednostce przezwyciężanie konfliktów i trudności, może usprawnić proces społecznego przystosowania. „Zainteresowanie działalnością twórczą, zdolność do tworzenia osiągnięta dzięki działalności artystycznej, stają się stopniowo stałym nawykiem postępowania i jednostka, której właściwa jest postawa twórcza w dziedzinie artystycznej, może łatwiej realizować tę samą postawę i umiejętności w wielu sytuacjach życiowych i w wykonywaniu czynności często przecież zupełnie odległych od działalności artystycznej” [tamże, s. 316-317].

Postawa otwartego umysłu złożona z czterech składników komplementarnych względem siebie, ściśle zespolonych i wpływających na siebie znajduje swoje uzasadnienie na gruncie refleksji estetycznej. Idea „otwierania” człowieka za pośrednictwem sztuki wypływa z pojęcia „otwierania” duszy H. Bergsona. „Otwieranie” duszy H. Bergsona ma wymiar moralny i „niemal wyłącznie mistyczny” [tamże, s. 287], łączy się z przezwyciężaniem słabości. Bergsonowski akt otwierania duszy ma swoje konsekwencje w postaci wzbogacania i podniesienia do poziomu czystej duchowości postawy moralnej człowieka dotychczas ograniczonej i pomniejszonej własnymi więzami. Postawa otwartego umysłu jest procesem bardziej ogólnym, syntetycznym, związanym z psychiczną, indywidualną i zewnętrzną, obiektywną stroną życia człowieka, uwarunkowanym w jednakowym stopniu z przeżywaniem aktualnym i z marzeniami o przyszłości.

„Otwieranie” umysłu realizowane przez „wychowanie do sztuki” stymuluje: wyostrenie sposobu postrzegania, rozszerzenie zakresu doświadczeń oraz wzbogacenie i pogłębianie wiedzy, postawę twórczą zasadniczo pośredniczą własną, indywidualną ekspresją twórczą, inicjowana na drodze wychowania przez sztukę.

Przykłady ćwiczeń stymulujących zrozumienie dzieła sztuki. Postawa otwartego umysłu zakłada występowanie czterech komponentów: wyostrenie sposobu postrzegania, rozszerzenie zakresu doświadczeń, wzbogacenie i pogłębianie wiedzy (które to komponenty budują wąsko rozumiane wychowanie estetyczne, czyli wychowanie do sztuki) oraz postawę twórczą, kojarzoną własną aktywnością twórczą (wąsko rozumiane wychowanie przez sztukę).

Wyostrenie sposobu postrzegania

1. Co ukryto?

Mamy przedstawioną kserokopię dowolnego dzieła malarskiego.

Zakrywamy kartką papieru dowolny fragment tego dzieła.

Pytamy wychowanków: jak sądzą, co zakrywa kartka papieru, co kryje się pod kartką papieru, co autor dzieła malarskiego namalował pod zakrytą kartką papieru?

Porównujemy na forum wypowiedzi wychowanków.

2. Brakujący fragment

Mamy przedstawioną kserokopię dowolnego dzieła malarskiego.

W kserokopii dzieła malarskiego wycinamy dowolny fragment.

Prosimy wychowanków, by domalowali brakujący (wycięty w kserokopii) fragment dzieła malarskiego.

Prezentujemy na forum prace plastyczne wychowanków.

3. Co nie pasuje

Mamy przedstawioną kserokopię dowolnego dzieła malarskiego, rzeźbiarskiego, architektonicznego.

Na kserokopię każdego z dzieł nakładamy kserokopię fragmentu innego dzieła malarskiego, rzeźbiarskiego, architektonicznego.

Prosimy wychowanków, by odnaleźli fragmenty dzieł niepasujących do pierwotnych dzieł malarskich, rzeźbiarskich, architektonicznych.

Porównujemy na forum wychowanków i sprawdzamy, czy odnaleźli wszystkie „dodane” fragmenty.

Rozszerzenie zakresu doświadczeń

1. Zmienić wymowę dzieła sztuki

Mamy przedstawioną kserokopię dowolnego dzieła malarskiego lub rzeźbiarskiego.

Prosimy wychowanków, by za pomocą niewielki działań artystycznych (np. dorysowanie kreski, zarysowanie pewnego fragmentu dzieła) zmienili wymowę dzieła sztuki, jak to uczynił S. Dali dorysowując wąsy Mona Lizie Leonarda da Vinci.

Prezentujemy na forum prace plastyczne wychowanków.

2. Nowe dzieło sztuki

Mamy przedstawione kserokopie kilku dowolnych dzieł malarskich, rzeźbiarskich.

Prosimy wychowanków, by z dowolnych fragmentów tych dzieł stworzyli „nowe dzieło”, swojego autorstwa, nie istniejące jeszcze.

Prezentujemy prace plastyczne wychowanków na forum.

3. Żywa rzeźba

Mamy przedstawione kserokopie kilku dowolnych dzieł rzeźbiarskich przedstawiających wielość postaci.

Prosimy jednego z wychowanków, by dobierając swoich kolegów ustawił ich na wzór rzeźby.

Prezentujemy „żywe rzeźby” złożone z wychowanków na forum.

Prosimy wychowanków odtwarzających postaci rzeźby o komentarz: jak się czuli, gdy imitowali postać z rzeźby, z jakimi przeżyciami własnymi kojarzyli odtwarzaną przez siebie postać.

Wzbogacanie i pogłębianie wiedzy

1. Moja opowieść

Mamy przedstawioną kserokopię dowolnego dzieła malarskiego lub rzeźbiarskiego.

Prosimy wychowanków, by opowiedzieli prawdopodobną historię zobrazowaną w dziele sztuki.

Prezentujemy historie wymyślone przez wychowanków na forum.

2. Nowa rama

Mamy przedstawioną kserokopię dowolnego dzieła malarskiego.

Prosimy wychowanków, by za pomocą tytułów i podtytułów wyciętych z gazet ukazali swoją interpretację dzieła sztuki.

Tytuły i podtytuły wycięte z gazet mają tworzyć nową ramkę dzieła sztuki.

Prezentujemy na forum prace plastyczne wychowanków.

3. Cytat, motto, aforyzm

Mamy przedstawione kserokopie kilku dowolnych dzieł malarskich, rzeźbiarskich.

Prosimy wychowanków, by do każdego z dzieł sztuki dopasował znane sobie cytaty, motto, aforyzmy, przysłowia.

Prezentujemy wypowiedzi wychowanków na forum.

Prezentowane przykładowe ćwiczenia plastyczne odnoszą się do wąsko rozumianego wychowania estetycznego, czyli wychowania do sztuki; odpowiadają metodzie polegającej na wychowaniu i kształceniu odbiorców sztuki; realizują jedynie trzy z czterech komponentów postawy otwartego umysłu (wyostrzenie sposobu postrzegania, rozszerzenie zakresu doświadczeń, wzbogacanie i pogłębianie wiedzy). Można także rozszerzyć zakres ćwiczeń stymulujących zrozumienie dzieła sztuki za pomocą metod heurystycznych [1].

Podsumowanie. Sztukę charakteryzuje wielofunkcyjność. I. Wojnar w następujący sposób formułuje funkcje sztuki we współczesnym życiu społecznym:

- sztuka jest sublimacją (aprobowaniem, uszlachetnianiem, uwzniośleniem) życia za pośrednictwem wartości konkretyzowanych przez wielkie dzieła, wartości duchowych o charakterze humanistycznym, zapewniających ciągłość i tożsamość kultury, wyrażających „człowieka człowieczego”, będącego „miarą wszechrzeczy”, wrażliwego, szlachetnego, zdolnego do czynów heroicznych;
- sztuka jest czynnikiem upiększającym i polepszającym życiowe środowisko człowieka, zgodnie z jego potrzebami materialnymi i duchowymi;
- sztuka jest kompensacją braków rzeczywistości, narzędziem ucieczki w sferę bardziej szczęśliwej nierealności, zapewniającym zaspokojenie potrzeb duchowych i uczuciowych w sferze wyobraźni;
- sztuka jest sposobem życia, unicestwieniem kanonu wartości trwałych, odradzających się natomiast w indywidualnej jakości przeżyć, aktywności twórczej, ekspresji, swobodnym dialogu człowieka z człowiekiem.

Sztuka jest więc szczególnym „instrumentem wychowawczym”. Dzięki niej kształtowana jest estetyczna kultura człowieka, wyrabiany smak estetyczny, kształtowane umiejętności oceny i rozumienia zjawisk estetycznych, formowana osobowość w zakresie moralnym, intelektualnym, emocjonalnym, społecznym. To sztuka inspiruje postawę twórczą, stymuluje dyspozycje twórczych, wyzwala ekspresję i wyobraźnię.

Kształcenie wnikliwych odbiorców sztuki, głęboko percypujących, rozumiejących i przeżywających utwory estetycznych odbywa się na gruncie wąsko rozumianego wychowania estetycznego, tzw. wychowania do sztuki. Za pobudzanie, pielęgnowanie i rozwijanie twórczej aktywności wychowanków odpowiada wąsko rozumiane wychowanie przez sztukę. Należy podkreślić, że o ile wychowanie przez sztukę rozumiane jako stymulowanie aktywności twórczej wychowanków jest rozpowszechnione, licznie reprezentowane przez wielość działań podejmowanych na gruncie praktyki pedagogicznej, nauczycielskiej, to wychowanie do sztuki rozumiane jako formowanie świadomych, odbiorców sztuki jest traktowane raczej po macoszemu. Z tego też względu w artykule zaprezentowano przykładowe ćwiczenia plastyczne kształcące wnikliwych, skłonnych do przeżywania, rozumienia, inter-

pretowania, oceniania odbiorców sztuki. Niedostatki wychowania do sztuki zauważono dzięki zastosowaniu metody obserwacji bezpośredniej w środowisku (lekcje plastyki w szkole podstawowej, zajęcia plastyczne, twórcze, artystyczne pozalekcyjne) oraz metody analizy dokumentów (konspekty lekcji plastyki, scenariusze zajęć plastycznych, twórczych, artystycznych).

BIBLIOGRAFIA

1. Баніт, О., & Франц, М. (2020). Методи рефлексивної евристики для творчого розв'язання завдань мистецької освіти. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент*, (16), 45-57. <https://doi.org/10.37041/2410-4434-2020-16-4>.
2. Gloton, R., Clero C. (1988). *Twórcza aktywność dziecka*. Warszawa, WSiP. 255 s.
3. Gołaszewska, M. (1973). *Zarys estetyki*. Kraków, Wydawnictwo Literackie. 484 s.
4. Gołaszewska, M. (1989). *Kultura estetyczna*. Warszawa, WSiP. 99 s.
5. Olczak, M. (2009). *Trening twórczości – współczesna i efektywna forma wychowania przez sztukę*. Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls”. 488 s.
6. Muszyński, H. (1977). *Zarys teorii wychowania*. Warszawa, PWN. 422 s.
7. Szuman, S. (1969). *O sztuce i wychowaniu estetycznym*. Warszawa, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych. 580 s.
8. Szuman, S. (1997). *Sztuka wzbogaca i pogłębia człowieka*. (w:) *Teoria wychowania estetycznego*. (red.) Irena Wojnar. Warszawa, Wydawnictwo ŻAK. 297 s.
9. Wojnar, I. (1966). *Perspektywy wychowawcze sztuki*. Warszawa, NK. 273 s.
10. Wojnar, I. (1977). *Sztuka dla najmłodszych. Teoria – recepcja – oddziaływanie*. (red.) Maria Tyszkowa, Warszawa – Poznań, PWN. 352 s.
11. Wojnar, I. (red.) (1997). *Teoria wychowania estetycznego*. Warszawa, Wydawnictwo ŻAK. 297 s.

REFERENCES

1. Banit, O., Franc, M. (2020). Metody heurystyki refleksyjnej w twórczym rozwiązywaniu zadań edukacji sztuki. Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент, 16, 45-57.
2. Gloton, R., Clero C. (1988). Twórcza aktywność dziecka. Warszawa, WSiP. 255 s.
3. Gołaszewska, M. (1973). Zarys estetyki. Kraków, Wydawnictwo Literackie. 484 s.
4. Gołaszewska, M. (1989). Kultura estetyczna. Warszawa, WSiP. 99 s.
5. Olczak, M. (2009). Trening twórczości – współczesna i efektywna forma wychowania przez sztukę. Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls”. 488 s.
6. Muszyński, H. (1977). Zarys teorii wychowania. Warszawa, PWN. 422 s.
7. Szuman, S. (1969). O sztuce i wychowaniu estetycznym. Warszawa, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych. 580 s.
8. Szuman, S. (1997). Sztuka wzbogaca i pogłębia człowieka. (w:) Teoria wychowania estetycznego. (red.) Irena Wojnar. Warszawa, Wydawnictwo ŻAK. 297 s.
9. Wojnar, I. (1966). Perspektywy wychowawcze sztuki. Warszawa, NK. 273 s.
10. Wojnar, I. (1977). Sztuka dla najmłodszych. Teoria – recepcja – oddziaływanie. (red.) Maria Tyszkowa, Warszawa – Poznań, PWN. 352 s.
11. Wojnar, I. (red.) (1997). Teoria wychowania estetycznego. Warszawa, Wydawnictwo ŻAK. 297 s.

Malgozhata Frants

FORMATION OF AESTHETIC CULTURE OF MAN THROUGH EDUCATION BY ART

***Abstract.** The article highlights the asymmetry in pedagogical (teaching) activities related to art education and education through art. Art education involves the formation of processes of perception, experience and interpretation of the recipient. Deep and penetrating contact with works of art also influences the formation of life behavior and mood of the recipient.*

In a narrow sense, aesthetic education - education through art stimulates the creative attitude, emphasizes their own artistic and creative expression, through which the process of personality formation and the need to communicate with art. The purpose of education through art is to promote natural, free, spontaneous creative activity, because it activates the creative attitude - from a potential state, a state of suspension, turns into a state of activity, action, in a state of movement.

Thus, art is a special educational tool. Due to this, the aesthetic culture of a person is formed, aesthetic taste is developed, skills of assessment and understanding of aesthetic phenomena are formed, personality, its moral, intellectual, emotional and social spheres are formed. Art itself inspires a creative attitude, stimulates creative moods, evokes self-expression and imagination.

In this context, there are examples of artistic exercises that promote the education of recipients of discerning, able to experience, understand, interpret and appreciate works of art. Examples of artistic exercises relate to aesthetic education in the narrow sense, ie art education. They implement three of the four components of the open mind: sharpening perception, expanding the range of experience, enriching and deepening knowledge.

Keywords: *education through art, art education, aesthetic education, aesthetic culture.*

Дата подання рукопису: 22 березня 2021 р.

Дата прийняття до друку: 13 травня 2021 р.